

СТРУКТУРА ПРОФЕСІЙНОГО МЕНТАЛІТЕТУ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ГУМАНІТАРНИХ ДИСЦИПЛІН

У статті розглянуто структуру професійного менталітету майбутніх учителів гуманітарних дисциплін. Подано та пояснено результати формульованого експерименту.

Ключові слова: професійний менталітет майбутніх учителів гуманітарних дисциплін, соціальний рефлексивний та нормативний компоненти.

Гуманізація освітнього простору зумовлює інтерес науковців щодо питання підготовки сучасних фахівців будь-якої галузі, у тому числі й освітньої. Уважаємо, що професійний менталітет особистості майбутніх учителів гуманітарних дисциплін є тією якістю, яка відкриває перед кожним педагогом значущість ціннісно-смыслового розуміння довкілля, розширення кругозору, становлення процесів саморефлексії, саморозвитку, самовдосконалення, діалогічної взаємодії з довколишніми, а також перспективу самореалізації в обраній професійній діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про багатоплановість досліджуваної проблеми. Так, філософсько-соціальний аспект менталітету представлено у працях К. Альбуханової-Славської, М. Блока, В. Візгіна, О. Донченко, Г. Джулай, І. Дубова, Б. Душкова, А. Гуревича, Л. Гумільова, М. Еліаде, Ю. Канигіна, О. Огурцова, В. Пантіна, Д. Чижевського, Л. Февра, Е. Фрома, В. Храмової та ін. Питання трудового менталітету висвітлюють дослідження Д. Богині, М. Семикіної, Е. Суїменко; службового менталітету – Є. Рапацевича; професійного менталітету державних службовців – Т. Філіпової та ін.

Окремі психологічні чинники професійного менталітету вчителя досліджувались Н. В'язовою, Є. Клімовим, Б. Мастеровим, Л. Мітіною, С. Панічевим, Є. Роговим, В. Соніним, І. Смолярчук, Н. Толстошеїною, Г. Цукерман та ін. Проблеми визначення сутності ментально зорієнтованого освітнього простору знайшли своє відображення в роботах Б. Гершунського та А. Фурмана. Наукові пошуки щодо складових компонентів професійного менталітету майбутніх учителів містять роботи О. Зайцева, А. Маркової, О. Оганезової-Григоренко, О. Ребрової, З. Руженської та ін. Окремі питання професійно-педагогічної підготовки висвітлені в дослідженнях І. Беха, А. Богуш, С. Єрмакової, І. Зязюна, Е. Карпової, Н. Кічук, З. Курлянд, А. Линенко, О. Майкової, Н. Ничкало, Г. Нагорної, Р. Хмелюк, О. Цокур та ін.

Мета статті полягає в обґрунтуванні структури поняття "професійний менталітет майбутніх учителів гуманітарних дисциплін".

На основі суттєвих змістових характеристик понять "менталітет", "професійний менталітет учителя" та особливостей професійної підготовки майбутніх учителів гуманітарних дисциплін [4], розглядаємо професійний менталітет майбутніх учителів гуманітарних дисциплін як інтегративну якість особистості, яка визначається специфікою гуманітарного способу пізнання, цінностями, поглядами, нормами, стереотипами і формами поведінки, зумовленими професійною культурою на рівні постійної рефлексії [4].

Узагальнюючи проаналізовані наукові праці щодо структури поняття "професійний менталітет учителя" та специфіку підготовки вчителів гуманітарного циклу, вбачаємо доцільним виокремлення таких компонентів професійного менталітету майбутніх учителів гуманітарних дисциплін, як-от: соціальний, рефлексивний та нормативний [4].

Так, виділення *соціального компонента* зумовлюється тим, що освітяни і власне педагогічно-професійна спільнота мають особливий менталітет, специфіка і структура якого вміщує свій стиль, почерк, імідж, мову, статус та соціальну нішу. Спираючись на певні дослідження, можна стверджувати, що педагоги займають чільне місце в соціальних системах. Такі системи наповнені духовністю, певною поведінкою, сприяють психічному та соціокультурному розвитку. Знаходячись у системі "людина-людина", учитель є певним соціальним типом особистості. Цей тип особистості педагога-професіонала передбачає конструювання, моделювання і усвідомлення власної діяльності та свого місця в ній. Професійний менталітет учителя інтегрує весь соціокультурний досвід людства. Учений вважає, що такому типу відповідає особистість, яка з любов'ю та повагою ставиться до людей, благам суспільства та праці, відповідальна, ініціативна та працелюбна, має ідейну упередженість та соціально активна [2].

Виокремлюючи цей компонент, було враховано те, що суспільство не існує поза людьми, так само, як і люди поза суспільними відносинами. Зрозуміло, - соціальне пристосування є важливим для людини до будь-якої спільноти і пов'язане з певною соціально-психологічною адаптацією. Успішна та ефективна адаптація людини до суспільства одночасно пов'язана зі здатністю протистояти суспільству і тому, що заважає її саморозвитку та самоствердженню. Соціальна адаптація майбутніх учителів – це активне входження до системи соціальних відносин через розширення та примноження соціальних зв'язків із довкіллям. Їх оточує багатогранний і складно структурований соціальний світ суспільства, повноправними членами якого вони є і без якого вони не можуть існувати.

Отже, соціальну адаптацію вчителя можна визначити як процес оволодіння ним соціальним досвідом шляхом засвоєння певної системи соціальних норм, ролей і культури, перетворення власної особистості на активного учасника суспільного та культурного життя. Соціальна адаптація полягає в набутті знань, цінностей, різних соціальних навичок та соціальної чуттєвості. Усе це дозволяє майбутньому педагогу інтегруватися в суспільство і адаптивно там поводитись.

Однак сама адаптація невіддільна від своєї протилежності – активності або творчого ставлення особистості до довкілля. У межах дослідження саме соціальна активність є яскравим показником наявності професійного менталітету вчителя-гуманітарія, оскільки відображає динаміку взаємовідносини з довколишніми, демонструє глибину розуміння

суспільних потреб та інтересів і є одним з основних засобів самоствердження особистості вчителя.

Соціальна активність (від лат. *activus* – діяльний) – це свідомо, цілеспрямована діяльність людини, яка є зорієнтованою на перетворення об'єктивних соціальних умов, на формування соціальних якостей власної особистості (активної життєвої позиції) [3]. Це характеристика діяльності, що відображає ступінь реалізації та розвитку соціальних потенцій, можливостей людини (її здібностей, знань, навичок, прагнень, цілей та завдань). Соціальна активність розкривається через ініціативність, діловитість, творче ставлення до різних боків життя суспільства, спрямоване і планомірне виконання професійних обов'язків. Творчі потенції та ресурси стають для людини соціальними тільки тоді, коли вони виражаються в активній і суспільно значущій діяльності. Соціальна активність учителя стимулює розвиток та збагачення особистісних ресурсів. Такий вид активності відрізняється специфічними особливостями, зумовленими характером педагогічної діяльності. Її важливість полягає в усвідомленні домінування сутності професії особистості вчителя або в її гуманістичному сенсі. Тобто якщо власне покликання вчитель пов'язує з розвитком виховання, формуванням у нього потреби до суспільно-корисної праці та творчості, то поряд знаходить місце соціальна активність учителя. Вона проявляється у глибинному проникненні в суть проблеми, на рівні роздумів про світ, місце людини в ньому, в усвідомленні власної значущості та користі для нього.

Окреслені процеси соціалізації, як адаптація та активність у контексті менталітету, потребують урахування питань полікультурності, з одного боку, та національної самосвідомості, з іншого. Інтеграція в соціокультурний контекст майбутніх учителів-гуманітаріїв, як носіїв цивілізаційного сприйняття світу, базується на принципах цих ґрунтовних понять.

Будучи специфічним видом мислення, поняття менталітету відносять до когнітивного порядку [1]. Уважаємо логічним виділити такий компонент професійного менталітету майбутніх учителів гуманітарних дисциплін, як *рефлексивний*.

Сучасний учитель повинен відповідально, ініціативно та активно вирішувати професійні питання. Мислення педагога включено до педагогічної діяльності та спрямоване на рішення специфічних фахових завдань. Це характеризується пошуком педагогічних ідей, засобів перетворення педагогічного процесу. Об'єктом пізнання вчителя є педагогічна реальність, що включає особистість і колектив, зміст, форми і методи навчально-виховного процесу, педагогічні ситуації та явища.

Отже, процес мислення починається з проблемної ситуації, яку необхідно вирішити. Саме розв'язання професійних завдань педагога зумовлюється особливостями розумової діяльності і характером праці.

Так, поняття "педагогічне мислення" було введено К.Ушинським, який розглядав його як тип наукового мислення, що має свій специфічний об'єкт відображення, власну систему принципів, законів і категорій, за допомогою яких можна зрозуміти зв'язки і закономірності педагогічних явищ [5].

Необхідно підкреслити ще й таку ознаку педагогічного мислення вчителя, як критичність, оскільки вона у своїй основі має соціальне походження та рефлексивну природу одночасно. Критичний спосіб мислення розкривається через індивідуальний стиль або манеру міркування, є важливим для формування професійного менталітету майбутніх педагогів, що говорить про відсутність стереотипності думок, налаштовує на варіативність підходів під час вирішення професійних завдань.

Критичність пов'язана із самосвідомістю. Проблема професійної самосвідомості в контексті менталітету майбутнього вчителя-гуманітарія має два протиріччя. З одного боку, рівень розвитку професійної самосвідомості студентів, ступінь її адекватності ще не в повній мірі відповідає завданню свідомого вибору життєвого шляху. З іншого боку, не можна не бачити зумовленість професійного становлення особистості розвитком її самосвідомості. Без постійної рефлексії, аналізу своїх якостей і можливостей неможливе формування менталітету педагога. Подолання цього протиріччя необхідне для підвищення активності особистості в процесі оволодіння таким комплексним утворенням, як професійний менталітет учителя.

Отже, підґрунтя професійного розвитку становлять єдність менталітету педагога (спрямованість особистості до певної професійної діяльності) з професійною самосвідомістю.

Нормативний компонент було виявлено на підставі того, що культура в педагогічній діяльності проявляється в здатності особистості до усвідомленої реалізації сенсів, значень та норм педагогічної культури як особистісних і професійно значущих.

Професійна діяльність педагога характеризується певною системою сенсів. У її основі полягають глибинні мотиви, що визначають специфіку цієї діяльності та усвідомлення себе як професіонала. Сенс педагогічної діяльності має подвійну природу. Так, з одного боку, він визначається сутністю педагогічних явищ і виступає наслідком науково-педагогічного пізнання. З іншого, є результатом сенсотворчої активності вчителя, який самостійно визначає своє соціальне призначення. Усе це охоплюється професійним світобаченням учителя, де знаходять місце глобальні наукові уявлення, загальнонаукова та професійно зорієнтована картина світу, спосіб бачення світу і власного знаходження, свого колективу і професійної спільноти в цілому. Таке світобачення розкривається через спрямованість ціннісних орієнтацій, внутрішню позицію, усвідомлену потребу поступати згідно з єдністю знань і мотивів, позитивним ставленням до діяльності з погляду особистісного змісту, в основі чого полягає вибір лінії поведінки.

У такому випадку правомірно говорити про те, що знання перетворюються на переконання. Професійні переконання в майбутніх учителів формуються як сенсові утворення, які закріплюються в індивідуальній свідомості в результаті їхньої внутрішньої боротьби, тобто подолання протилежних сенсів по мірі встановлення відношень до себе, до колег і до самої педагогічної діяльності.

Будучи квінтесенцією культури, менталітет є найкращою її частиною, яка концентрує в собі особливості світосприйняття і світобачення різноманітних людських спільнот, глибинні засади індивідуальної та суспільної свідомості, вчинків і поведінки.

Культура педагогічної діяльності постає перед учителем у вигляді кодованої інформації або атрибутів, сенсів, ідеалів та засобів бачення професійного світу. Для оволодіння матеріалізованою системою значень конкретному індивіду

необхідно інтеріоризувати накопичені людством та професійною спільнотою знання. З іншого боку, має місце процес екстеріоризації, тобто втілення власних досягнень і результатів у практичну площину та подальшої об'єктивізації або загального надбання. Така безперервна взаємодія характеризується постійним пошуком сенсу в педагогічній діяльності, тобто дотримання морально-етичних відносин, норм спілкування, поведінки, а професійний менталітет учителя виконує функцію носія певних культурних кодів. Культурні коди складаються з етичних цінностей, еталонів, а також базових опозицій культури. Тобто особистість учителя, будучи носієм культурного коду, зберігає і відтворює у своїй діяльності ціннісний зміст професійної культури.

Факт існування культурного коду або шифру в контексті різних видів спільнот, у тому числі і професійних, указує на їх цінність і унікальність. На наш погляд, культурний код у структурі професійного менталітету вчителя є механізмом розпредмечування сенсів ціннісних уявлень про значущість своєї професійної культури, її ролі для здійснення ефективної діяльності.

Таким чином, менталітет педагога визначається певним культурним кодом, що надає цій професії специфічну якісну характеристику, в якій утілюються еталони або ідеальні моделі професійної культури вчителя. Культурні коди допомагають учителю зрозуміти причини власних та професійних дій. Знаючи культурні коди, можна зрозуміти зразки поведінки принципи мислення і культури педагогів.

Отже, як бачимо окреслена структура професійного менталітету майбутніх учителів гуманітарних дисциплін побудована на основі визначення сутності та природи досліджуваної якості.

По закінченні формувального етапу експерименту були проведені зрізи, за допомогою яких визначався рівень сформованості професійного менталітету у студентів гуманітарних дисциплін в експериментальних і контрольних групах (див. табл.).

Таблица

Зведені дані щодо сформованості професійного менталітету майбутніх учителів гуманітарних дисциплін в ЕГ та КГ (у %)

Групи	До експерименту				Після експерименту			
	Рівні							
	В	Д	С	Н	В	Д	С	Н
ЕГ	-	-	46,7	53,3	16,8	41,2	31,9	10,1
КГ	-	-	45,9	54,1	7,3	17,1	42,7	32,9

Після експерименту кількість студентів експериментальних груп із високим рівнем сформованості досліджуваного утворення склала 16,8%, тоді, як у контрольних – 7,3%; на достатньому рівні в експериментальних групах опинилось 41,2% майбутніх учителів, у контрольних – 17,1%. Середній рівень сформованості професійного менталітету засвідчили 31,9% студентів експериментальних груп, 10,1% – контрольних груп. Низький рівень сформованості професійного менталітету виявлено в 10,1% студентів експериментальних груп та 32,9% – контрольних груп.

Отже, картина сформованості професійного менталітету майбутніх учителів гуманітарних дисциплін після проведення формувального етапу експерименту суттєво змінилась у позитивний бік в експериментальних групах. У контрольних групах також відбулись зрушення, однак не такі значні, як в експериментальних. Це пояснюється недостатністю цілеспрямованої роботи з формування професійного менталітету в означеному напрямку. Такий напрямок полягає в подальшому впровадженні та вдосконаленні педагогічних умов [4], виявлених під час дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Зайцев А. Б.* Организационная культура как фактор формирования профессионального менталитета учителя: автореферат дис. ... кандидата педагогических наук : 13.00.01 "Общая педагогика" / А. Б. Зайцев. – Москва, 2000. – 15 с.
2. *Климов Е.А.* Профессиональный менталитет и пси-хоэкологическая гипотеза / Е.А. Климов // *Общественные науки и современность.* – 1995. – №6. – С. 140-149.
3. *Краткий словарь по социологии* / [под ред. Д. М. Гришиани, Н. И. Лапина; сост. Э. М. Коржева, Н. Ф. Наумова]. – М. : Политиздат, 1989. – 479 с.
4. *Стрига Е. В.* Формування професійного менталітету майбутніх учителів гуманітарних дисциплін: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: 13.00.04 / "Теорія та методика професійної освіти" / Е. В. Стрига. – Одеса, 2010. – 21 с.
5. *Ушинский К. Д.* Избранные педагогические сочинения : в 2-х т. / Константин Дмитриевич Ушинский ; [под редакцией А. И. Пискунова]. – Т. 2. – М. : Просвещение, 1974. – 236 с.

Подано до редакції 26.09.11